

Списание ЕПОХИ
Издание на Историческия факултет на
ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“
Journal EPOCHI [EPOCHS]
Edition of the Department of History of
“St. Cyril and St. Methodius” University of Veliko Tarnovo

Том / Volume XXIX (2021).
Книжка / Issue 1

ГРАД ИХРИТ ВЪВ „ВСЕЛЕНСКАТА ИСТОРИЯ“ НА АСОХИК И ВЪЗНИКВАНЕТО НА САКРАЛНИЯ ОРЕОЛ ОКОЛО СРЕДНОВЕКОВНИЯ ОХРИД

Петър ГОЛИЙСКИ*

THE CITY OF IHRIT IN ASOGHIK'S *UNIVERSAL HISTORY* AND ORIGIN OF THE SACRED AUREOLA AROUND MEDIEVAL OHRID

Petar GOLIYSKI

Abstract: *Stepanos Taronetsi (Steven of Taron), better known as Asoghik, completed his Universal History in 1004. This work made him the most prominent Armenian historian of the 11th century. It is known in Bulgaria because of Asoghik's information about the Armenian origin of the Bulgarian Tsar Samuel. However, the following passage, related to Bulgarian history, has gone unnoticed by scholars:*

“Justinian, 37 years... He was overthrown by his army for insignificant reasons and fled to Khakan, the king of the Khazars, married his daughter and took the city of Ihrith as an inheritance, and with the help of the Khazar troops returned to reign in Constantinople and established himself on the throne of his kingdom. Then he built the great and famous Hagia Sophia Church.”

Ihrith is the city of Ohrid in the present-day Republic of North Macedonia. A careful analysis of the passage shows that the episode of Justinian II's reascension (685–695; 705–711) to the Byzantine throne with the help of the Bulgarians (the Khazars at Asoghik) was automatically attached to the reign of Justinian I (527–565) by the Armenian historian. Or rather, this insertion was already made in the earlier source used by Asoghik.

The fact that Asoghik mentions Ohrid during the reign of Justinian I falls within the context of the propaganda efforts of the Ohrid Archbishopric (Archbishopric of Bulgaria) to derive its origins directly from the famous Archbishopric of Justiniana Prima, founded in 535 by Emperor Justinian I. The aim was to create a sacred aureola around the Ohrid Archbishopric and subsequently to neutralize the Constantinople Patriarchate's attempts to subdue it and even to put an end to its existence. However, Asoghik's account preceded the Ohrid Archbishopric's efforts by a century. Nevertheless, the mention of Ohrid in Asoghik's work is not a late interpolation of a scribe, but it fits perfectly into a statement of the Byzantine historian Nicephorus Gregoras, suggesting that the first steps in presenting Ohrid as an ancient ecclesiastical center, identical to Justiniana Prima, were made around 972, shortly after the seat of the Bulgarian Patriarchate had been transferred from Moesia to Macedonia.

Keywords: *Stepanos Taronetsi, Asoghik, Universal History, Ohrid, Justinian I, Justinian II, Ohrid Archbishopric (Archbishopric of Bulgaria).*

*Петър Голийски – доцент, доктор, преподавател в СУ „Св. Климент Охридски“, България;
@ p.goliyski@gmail.com

Със своята „Вселенска история“, завършена през 1004 г., Степаннос Таронечи (Стефан Таронски), по-известен с прозвището Асохик¹, е най-значимият арменски историк на единнадесетото столетие. Написана по поръка на арменския католикос Саргис I (992–1019 г.) и достигнала до наши дни в 12 преписа, неговата „Вселенска история“ съдържа сведения не само за арменците, но и за Асирия, Египет, Мидия, Партия, Персия, Рим и Византия. Асохик е от малцината средновековни арменски историци, посочващ източниците, от които черпи сведения, и в това отношение се доближава до стандартите на съвременните историографски изисквания. Сред ползваните от него по-стари арменски автори са Мовсес Хоренаци, Паустос Бюзанд, Ана-ния Ширакаци, Себеос, Левонд, Йовханнес Драсханакертци. Наред с това Асохик е издирвал и изследвал редица ръкописи и държавни документи, поради което му се е налагало да пътува много.

Структурно съчинението му е разделено на три части, или книги. В първата част сбито е преразказана историята на чужди държави – включен е списък с египетските царе от династията на Птолемиите, на еврейските първосвещеници и царе, на римските императори, на монарсите на Асирия, Мидия, Партия и на арменските Аршакиди до времето на Трдат III.

Втората част обхваща арменската история между управлението на Трдат III (298–330 г.) и Ашот I Багратуни (885–890 г.). Покрай тях Асохик разказва за персийските владетели от династията на Сасанидите, арабските халифи и ромейските императори от Константин Велики до Василий II Българоубиец.

Третата част от историята е най-обемна. Тя разглежда арменската история от Ашот I Багратуни до петнадесетата година от царуването на Гагик I Багратуни, тоест до 1004 г. включително. Тази част се смята за най-ценна, защото обхваща период от 117 г., за 80 години от който Асохик е основният, оставил сведения арменски историк. Степаннос е дотолкова добросъвестен и дори педантичен, че се опитва да уточни хронологията на събития, останали недатирани от автори, писали преди него. Това превръща „Вселенска история“ в първостепенен източник за арменската история и това нейно качество е оценено още през Средновековието, тъй като за нея споменават по-късните Аристакеос Ластивертци (XI в.), Самуел Анеци (XII в.), Мхитар Анеци (XII–XIII в.), Киракос Гандзакети (XIII в.), Вардан Аревелци (XIII в.) и дори Аракел Даврижеци (XVII в.) и Йесайи Джалалян (XVIII в.).

У нас „Вселенска история“ в нейния руски превод от 1864 г., става известна покрай сведенията на Асохик за арменския произход на цар Самуил. Обаче един откъс в нея, свързан с българската история, е останал незабелязан не само от Васил Златарски, който пръв у нас се позовава на Асохик [Златарски, В. 2007 а, с. 651, 658–659, 665–666, 686, 688–689], но и изобщо от академичните среди. Ето го в превод от староарменски:

„Йустинанос, години 9. Този възприел [учението] на халкедонците.

Йустинанос, години 37. През четиринадесетата година [от управлението] му било определено арменското летоброене на събора в Двин, а през двадесет и третата година [от царуването] му александрийците установили 19-годишния [календарен] цикъл, на четиринадесетия ден от Великден² с 28 цикъла по 19 години или [голям] цикъл от общо 532 години.³ Този

¹ Всъщност по-коректната транслитерация е *Асогхик* (Asoghik), но тъй като формата *Асохик* е добила популярност, в настоящата статия ще бъде употребявана именно тя.

² В началото почти всички християни чествали Великден по юдейския календар, като само едно ограничено малцинство (т.нар. „четиридесетници“) празнували на 14-то число на месец нисан (първия месец от юдейския календар). Тук под „четиринадесетия ден от Великден“ Асохик явно има предвид точно тази особеност. Първите таблици за изчисление на Пасхата се появяват през II век и са пълни с много противоречия, доколкото юдейският празник Пасха е неподвижен по лунния календар и подвижен по слънчевия календар.

³ Този цикъл от 532 години, или т.нар. *Таблица 532*, е познат и като Велика арменска ера. Началото на първия цикъл от нея е през 551 г., а вторият е започвал от 1084 г. Ранното християнство, в т.ч. и арменското, използва за определяне на датите на църковните празници 19-годишен лунен цикъл. Впо-

[Йустианос] бил свален от войската си заради нищожни причини, избягал при Хакан, царя на хазирите, взел за жена дъщеря му и град Ихрит като наследство и с помощта на хазирските войски се върнал да царува в Константинопол и се утвърдил на престола на царството си. След което построил великата и прославена черква „Света София“.

Йустианос, православен, години 11.

Тибер, години 4. [При него] по време на глада, заради постановленията на [събора в] Калкедон, в Константинопол бил свикан събор на арменците и ромеите, на който арменците били победени.

.....
Йустианос Трети, син на Костандин, години 7. В първата година⁴ [от царуването] му северният народ, сиреч хазирите, покорили Армения, Иверия и Алуанк“ [Ասոխիկ, 1885, pp. 141–142].

По всяка вероятност Васил Златарски не е обърнал внимание на разказа на Асохик за повторното възкачване на византийския император Юстиниан II, защото в руския превод на Мъкъртич Емин той е поместен като едно от приложенията след основния текст – в добавената глава VI на Книга втора [Асохик, 1864]⁵. В изданието на арменския текст от 1885 г. разказът на Асохик върви в основния текст като глава V от Книга втора. Впрочем една любопитна подробност: съхраняваният в Централната библиотека на Българската академия на науките екземпляр от руския превод на Асохик е принадлежал на Васил Златарски и носи неговия подпис.

Асохик допуска редица грешки в разказа си. На първо място, той е объркал номерацията на императорите с име Юстиниан. Първият „Йустианос“ при него е всъщност Юстин I (518–527 г.), следващият е Юстиниан I (527–565 г.), този след него е Юстин II (565–578 г.). А „Йустианос Трети“ отговаря на Юстиниан II (685–695; 705–711 г.). Изглежда Асохик е следвал някаква собствена логика или логиката на ползваните от него източници, защото той очевидно не взема под внимание първия „Йустианос“ (Юстин I). В противен случай неговият „Йустианос Трети“ щеше да е „Йустианос Четвърти“.

Друга грешка на Асохик е твърдението му, че църковният събор в Двин се е състоял на четиринадесетата година от управлението на Юстиниан I, тоест през 541 г. В действителност Вторият Двински събор е проведен през 554–555 г. Но най-проблемен е пасажът, разказващ за това как Юстиниан бил възвърнал трона си.

Приписването на хазарите на помощта, която българският владетел Тервел оказал на Юстиниан II през 705 г., има precedent в по-ранната арменска литература. В края на VIII век арменският историк Левонд (Леонтий) пише, че хазарският хакан изпратил в помощ на Юстиниан своя военачалник Тервел, който накрая загинал в битка:

следствие тези изчислителни таблици са заменени с 95-годишни таблици. След 354 г. Андрей Византийски въвежда 200-годишен цикъл, който изтичал през 553 г. Липсата на нова таблица, която да замени изтеклата таблица на Андрей Византийски, довежда до объркване на датите на църковните празници не само при арменците, но и при всички останали християни. За да се поправи този хаос, през 561 г. в египетския град Александрия е свикан събор. На него е изготвена таблица с църковните празници с цикъл от 532 години, получен чрез умножението на 28 слънчеви и 19 лунни години (28 x 19 = 532). Таблицата била въведена сред всички християнски народи, в т.ч. и арменския. Във Византия обаче тя не добива популярност извън столицата Константинопол, където се задържала с известни промени в нея. Великата арменска ера е копие именно на таблицата с цикъл от 532 г. и започвала през 553 г. Година 1 от Великата арменска ера формално отговаря на 554 г. от Р. Хр., година 2 – на 555 г. от Р. Хр. Обаче поради това, че в изчисленията на Арменската църква Исус Христос е роден през 2 г. от Р. Хр., от арменското летоброене трябва да се извадят 2 години, за да се получи точна датировка според общоприетото християнско летоброене. Тоест година 1 по Великата арменска ера отговаря на 551 г., година 2 – на 552 г. и т.н. Следователно датите по арменското летоброене се приравняват към съвременното, като към тях се добавят 551, а не 553 г.

⁴ Става дума за хазарското нашествие в Армения, Иберия и Кавказка Албания от 685 г.

⁵ Арменският текст на добавената от Емин глава VI е на с. 327–328, а руският ѝ превод – на с. 333–335.

„Същият Йустуианос бил намразен от гръцките велможи и те го заточили с отрязан нос, като вместо него възцарили Левонд⁶, Апсимерос, Тибер⁷ и Теодос⁸. А Йустуианос, като отишъл в страната на хазирите, се оженил за дъщерята на Хакан, царя на хазирите, и измолил от него спомагателна войска. И той изпратил голяма войска, начело с някой си Труел, тъст на Йустуианос и мъж с огромна сила. И като стигнали Константинопол, [Йустуианос] влязъл в сражение, победил враговете [си] и отново се утвърдил в царството. Труел загинал в битката. А останалата хазирска войска [Йустуианос] отпратил с големи дарове и ценни богатства⁹ в нейната страна“ [Ἰουστινῆς, 1887, р. 17].

Възможно е Асохик да е черпил сведенията си директно от Левонд, чиято история е познавал. Също така е възможно обаче Асохик да е ползвал някакъв гръкоезичен източник, в който българският кан Тервел е представен като зет на Юстиниан II.

За сродяване между Тервел и Юстиниан пише например считаният за напълно меродавен като източник Теофан Изповедник, макар традиционно, още от времето на Васил Златарски [Златарски, В. 2007, с. 166–167], съобщението на Теофан за планирания брак между дъщерята на Юстиниан и Тервел да се приема като неизпълнено обещание от страна на императора:

„След като изпратил Стефан при Тервел, господарят на България [с молба] да му даде помощ, за да завладее царството на предците си, обещал да му даде премного дарове и собствената си дъщеря за жена“ [Theophanes Confessor, 1960, р. 266].

За сродяване между Тервел и Юстиниан съобщава и също така меродавният патриарх Никифор:

„Оттук изпратил един от спътниците си, на име Стефан, при Тервел, който бил тогава господар на тамошните българи, с молба да му помогне да си възвърне императорския престол. Той му обещал много други дарове и му съобщавал, че ще му даде собствената си дъщеря за жена“ [Nicephorus Patriarch, 1960, р. 298].

Същото повтарят и по-късните автори Георги Кедрин, Йоан Скилица и Йоан Зонара [Georgii Cedreni–Ioannis Scylitzae, 1965, с. 215; Ioannis Zonarae, 1966, с. 156–157].

Освен Левонд и Асохик няколко византийски източника също смесват хазарите и хазарския хакан Ибузир Глиаван с българите и с Тервел. Например един анонимен автор от края на X и началото на XI век, оставил компилативно съчинение, описващо забележителностите на Константинопол, направо представя Тервел като Ибузир Глиаван, който дал дъщеря си Теодора за жена на Юстиниан:

„... Юстиниан бил заточен в Херсон от патрикий Леонтий и прекарал там десет години. Като избягал при владетеля на българите Тервел, взел за жена дъщерята на Тервел на име Теодора. И той му дал петнадесетхилядна войска“ [Scriptor anonymus, 1964, р. 325].

Отново връзка между Тервел и Ибузир Глиаван се наблюдава и в една Анонимна хроника, съставена между 741 и 829 г.:

„...[това е статуя] на Юстиниан, [издигната] по време на второто му насилническо управление в Цариград след поражението на Тиберий-Апсимар; наблизо до нея е статуята на неговата жена, сестра на Ибузир Глиаван. В същото място на „Базиликата с позлатения покрив“ бил развенчан и Филипик. Там често сядали Тервел, владетелят на България, и Глиаван Хазаринът. Прочее немалки данъци бяха дадени на това място, където са статуите на самия тиранин и на жена му“ [Anonymi Chronographia, 1958, р. 224].

Директно приписване на хазарите на помощта, оказана на Юстиниан от българите, може да се открие и в една византийска „Кратка анонимна хроника“, съставена между 848 и 886 г.:

⁶ Ромейският император Леонтий (695–698 г.).

⁷ В действителност Апсимар се възцарява под името Тиберий III (698–705 г.).

⁸ Ромейският император Теодосий III (715–717 г.).

⁹ Буквално с „добри, славни имущества, придобивки“.

„Юстиниан пристигнал пред столицата от Хазария с българска войска заедно с Тервел и като влязъл през водопровода [в града], завзел властта“ [Anonymi Chronographia syntomos. 1961, p. 120].

Същата грешка се среща и в още един извор, известен като „Арабо-византийска хроника от 741 г.“:

„§ 35. Юстиниан се завърнал в Константинопол, подпомогнат от могъща хазарска войска, и като възстановил властта си, надделял над онези, които до неотдавна го били потискали“ [цит. по Hoyland, R. G. 1997, p. 623].

Накратко, съществуват достатъчно пътища, по които българите и Тервел са могли да се появят у Асохик като хазари. Голямото предизвикателство в текста му е споменаването на град *Ихрит*¹⁰, който хазарският хакан предал на Юстиниан „като наследство“, тоест като зестра на дъщеря си.

Във фразата „взел за жена дъщеря му и град Ихрит като наследство“ (սիւնիւ զհրիտ քաղաքիս ի կնիւթիւն իւր եւ Գիւրիթեայ քաղաք ի ժառանգութիւն իւր) името *Ихрит* е в родителен падеж (Ihr'it'eay) и по тази причина фразата се превежда буквално и като „взел за жена дъщеря му и Ихритовия/Ихритския град като наследство“. Оттук съобщението би могло да се тълкува, че Юстиниан II е получил като зестра столичния, главния град на област с името Ихрит. Подобна област наистина е съществувала – това е *Ахрида* в Източните Родопи. Проблем пред подобно тълкуване на сведението на Асохик е, че този район е известен под името Ахрида едва в периода на Второто българско царство, тоест два-три века след смъртта на арменския историк. Наред с това съобщението на Асохик влиза в противоречие с добре известния факт, че Юстиниан II не придобива територии от България, напротив – той ѝ отстъпва доста по-северната от Ахрида област Загоре.

В такъв случай загадъчният град Ихрит следва да е Охрид. Поне до края на VIII век той все още е известен под старото му име Лихнида, както това личи от един византийски списък с епархии от периода 733–787 г. [Notitia Tempore Isaurorum Scripta, 1960, с. 192]. През следващото столетие обаче старото име Лихнида бива изместено от българското име Охрид. То навлиза дори във византийската църковна номенклатура, както например свидетелстват актовете на т.нар. „Лъжлив събор на Фотий“ от 879 г., в които е споменат някой си „[епископ] Гавриил Ахридски“ (т. е. Охридски) [Pseudosynodus Photiana, 1961, с. 117].

По времето на Юстиниан II Охрид и изобщо централните и северните части на старата Македония са ничия зона – ромейската власт в най-добрия случай е само на книга и там се разпореждат славяни и българи. България също не упражнява контрол върху тези територии и по тази причина не е в състояние да отстъпва „като наследство“ каквито и да земи в Балканския Югозапад. Да се допусне, че сведението на Асохик е смътен отзук от кампанията на Юстиниан II от 688–689 г. за покоряване на славяните в Южна Македония би било съвсем спекулативна хипотеза.

При това положение остава вариантът основата на разказа на Асохик да се отнася към времето на Юстиниан I, а сведението за получения от Юстиниан II като зестра Ихрит/Охрид да е механично добавено от арменския историк. Или по-скоро тази механична добавка е присъствала в ползвания от Асохик източник, защото в противен случай арменският историк нямаше да споменава отделно Юстиниан II (като Юстиниан III) и правилно да датира хазарското нашествие южно от Кавказ към 685 г. през първата година от царуването му. Защо обаче у Асохик или по-скоро в ползвания от него източник Охрид е обвързан с управлението на Юстиниан I и с българите?

Подобно смесване на събития от времето на Юстиниан I и Юстиниан II се среща у българския възрожденски историк Паисий Хилендарски, който е колкото почитан като баща на българската историческа наука, толкова и пренебрегван като източник на някаква полезна изворова информация:

¹⁰ Или *Їхрид* в изданието на староарменския текст на Карапет Шахназарян от 1859 г. и в парижкия ръкопис, по който акад. Бросе прави своя превод на френски.

„При все че москалите, русите, сърбите и други се хвалят, че те по-напред са приели славянските букви и кръщението, но не е така. Не могат да представят за това никакво свидетелство. Ако и москалите, и русите да пишат за това, но гръцките и латинските летописи показват в кое време българският крал свети Тривелия приел кръщението със своя български народ – в 703 година, малко нещо след шестия вселенски събор. Българите държали благочестието 50 години. Като нямали книги на своя език, чели и писали по латински и гръцки. Не били здраво затвърдени във вярата, затова българските царе пак се върнали към езичеството, но не целият народ. **В град Охрид им бил назначен на Петия събор самостоятелен епископ, защото цар Юстиниан бил родом от Охрид.** Първо наричали Охрид Дардания. **На Петия вселенски събор цар Юстиниан помолвил светите отци и поставили самостоятелен архиепископ – никой патриарх да не му заповяда. И обградил Охрид с крепост, но в това време българите превзели от гръците град Охрид и поставили там царската столица.** В Охрид светият крал Тривелия приел светото кръщение. И докле имали царския престол в Охрид при архиепископа, живеели в благочестие, а когато пренесли царския престол в Загорие, в Търново, българските царе отстъпили от благочестието и били езичници 92 години. После в 845 г. Муртагон, или Михаил, а не Болгарис, както пише Барон, приел светото кръщение с целия български народ. От ония времена и досега българският народ неотстъпно живее в благочестива вяра“ [Паисий Хилендарски, 1972, с. 170–171].

Паисий има предвид Петия вселенски, или Втория Константинополски, събор, проведен през 553 г., с чиито решения той обвързва учредяването на прочутата архиепископия Юстиниана Прима (Justiniana Prima), или Първа Юстиниана. Паисий представя завоюването на Охрид от българите като началото на българската държавност на Балканите, а решението на Петия вселенски събор за ръкополагане на самостоятелен епископ в Охрид – като начало на българската църква. В действителност архиепископия Юстиниана Прима е основана през 535 г. с указ на император Юстиниан I, но тази грешка не е толкова важна в случая. По-важното е, че сведенията за ръкополагане на български епископ в Охрид през 553 г., за завоюването на Охрид от българите по времето на Юстиниан I и за пренасянето в него на столицата им липсват в руския превод на историята на Мавро Орбини [Мавроурбѝн Рагужскогo, 1722, с. 289–295 и сл.], към който Паисий повече или по-малко се придържа¹¹. Това позволява да се допусне, че Паисий е заимствал своя „охридски пласт“ сведения от някакви все още съществуващи по негово време стари книги, съхранявани било в Атонските манастири, било другаде¹².

На други три места в историята си обаче Паисий представя завоюването на „Охридската земя“ като дело на българския „крал Батоя“, сиреч Аспарух. Той според Паисий „поставил в град Охрид кралския престол и българската крепост, покорил гръцките кесари Константин Погонат и Юстиниан Втори“¹³. С други думи, у Паисий подобно на Асохик се наблюдава смесване на събития, случили се при Юстиниан I и Юстиниан II. Каква може да е причината за това?

¹¹ Например в руския превод на Мавро Орбини се споменава, че Тервел (Тервел) бил първият български „крал“, който станал християнин, но няма и дума за Охрид и за установяване на първата българска столица в този град.

¹² За наличието на такива книги съобщава самият Паисий: „В много наши ръкописи, книги и грамоти се намира писано от предишно време така, както и тук се написа отначало“ [Паисий Хилендарски, 1972, с. 153].

¹³ Също и: „В 678 г. се вдигнал отново силният и благополучен крал Батоя, тръгнал с голяма сила към Цариград, във времето на шестия събор, и направил цар Константина свой данъкоплатец за много време. Взел от гръците цялата Охридска земя и поставил в Охрид кралския престол и българска крепост“. Както и: „Батоя, крал силен и храбър в битките, взел земята на Нишката епархия, Скопската и цялата Охридска земя и патриаршия, колкото заповяда, и поставил престола си в Охрид, Юстиниановия град. После светият крал Тривелия бил завзел цялата маджарска земя“ [Паисий Хилендарски, 1972, с. 68, 66]. Във втория откъс Паисий очевидно приписва на своя любимец Тривелий (Тервел) завземането на Панония от Крум в началото на IX век.

Сакрализирането на Охрид и представянето на българската Охридска архиепископия като пряк наследник и правоприменик на прочутата Юстиниана Прима започва още от края на XI или началото на XII век, по времето когато България се намира под византийско владичество. Например около 1170 г. византийският църковник Теодор Валсамон, ръкоположен през 1193 г. за титулярен патриарх на Антиохия, пише следното:

„Ако обаче намериш и други автокефални църкви като тази на България, на Кипър и на Иверия, да не се учудваш. Защото епископът на България е почетен от император Юстиниан“ [Theodoros Balsamon, 1980, p. 110].

Подобно нещо пише през 1143 г. и работилият в Сицилия гръцки богослов Нил Доксопатър:

„Подобна на Кипърската е и Българската църква, независима и неподчинена на никой от върховните престоли, но самовластно управлявана и от собствените си епископи освещавана. Изпърво тя не се наричаше Българска. После обаче, понеже биде завладяна от българите, тя получила името Българска. Тя остана и независима и когато чрез императорската власт, именно от император кир Василий Багрянородни, се изтръгна от българската ръка и не се присъедини никога към Цариградската църква“ [Нил Доксопатър, 1970, с. 563].

Малко по-късно, през 1156 г., в съборния акт на Константинополската патриаршия охридският архиепископ Йоан Комнин се подписва като *„Смиреният монах и по милост Божии архиепископ на Първа Юстиниана и цяла България Комнин“*. Това предизвиква протеста на кипърския архиепископ, тъй като Кипърската църква претендирала, че е единственото църковно учреждение, основано от прочутия Юстиниан I. Под натиск накрая и кипърският архиепископ приел формулата на Комнин [Снегаров, И. 1919, с. 28].

Отгъждествяване на Юстиниана Прима с Охридската архиепископия правят и Вилхелм Тирски през 1168 г., Димитър Хоматиан през първата четвърт на XIII век и император Михаил VIII Палеолог (1259–1282 г.). Но най-ранната подобна връзка е изтъкната от Теофилакт Охридски, охридски архиепископ между 1084 и 1107 г. [Снегаров, И. 1919, с. 30, 32, 39].

В своята *„История на ромеите“* високопоставеният византийски църковник Никифор Григора (1295–1360 г.) също подчертава тъждествеността на българската Охридска архиепископия с Юстиниана Прима:

„Сега пристъпвам да обясня как мястото е получило името си България. Има една страна, която е на север отвъд Истър и през която тече голяма река. Местните жители я наричат Булга. От името на тази река те получили името си българи, макар че поначало били скити. След време, когато иконоборческата зараза се разпространила сред благочестивите, те (българите – П. Г.) тръгнали оттат (от Волга – П. Г.) като преселници заедно с децата и жените си и в твърде голямо множество преминали река Истър. Прекосили лежащите отсам Истър две Мизии и според поговорката направили мизийска плячка това, което им попаднало. Подобно на скакалци или на някаква небесна мълния завзели Македония и съседна Илирия, доволни много от тамошните богатства. След време тяхна столица станал същият този град, който император Юстиниан почел като архиепископия и го нарекъл Първа Юстиниана, както вече казахме. След като името на народа се разпространило там и страната била названа България, а Първа Юстиниана била наречена Митрополия на България. Много по-късно император Василий Българоубиец след много сражения ги разбил напълно и ги покорил. Тези от тях, които останали като пленници, той преселил в Долна Мизия до река Истър. Името им пък е останало за архиепископията като някакъв особен спомен за тях“ [Nicephorus Gregoras, 1983, p. 126].

Иван Снегаров отхвърля каквато и да е идея за приемственост между Юстиниана Прима и Охридската архиепископия. Посочвайки, че тази идея не е съществувала преди XI и първата половина на XII век, Снегаров смята, че тя възниква, за да даде отпор на плановете на Константинопол да подчини или дори закрие Охридската архиепископия. Затова авторитетът на Охридската архиепископия трябвало да бъде укрепен чрез приравняването ѝ с древните патри-

аршески църкви и свързването на произхода ѝ с името на великия законодател император Юстиниан I. Но такава приемственост реално нямало, защото Юстиниана Прима била заличена столетия по-рано, по време на аварските, българските и славянските нашествия в края на VI и първата четвърт на VII век. Ако тя е била оцеляла, не би било логично княз Борис да създава наново църковно средище в Охрид [Снегаров, И. 1919, с. 29, 38, 20].

Снегаров обаче не дава обяснение на следния странен факт: след като претенцията за приемственост с Юстиниана Прима идва от кръговете около самата Охридска архиепископия с цел парирание на опитите на Константинополската патриаршия да я ликвидира, защо Теодор Валсамон и Никифор Григора приемат тази претенция, работейки по този начин против интересите на Константинополската патриаршия, на която те служели?¹⁴

Исторически основателна или не, тази претенция просъществува чак до закриването на Охридската архиепископия през 1767 г. и твърденията на Паисий Хилендарски за пряка връзка между нея и Юстиниана Прима, за Охрид като първа българска епископия и столица най-вероятно са почерпани от недостигнали до нас книги, написани в духа на идеологическата атмосфера, окръжаваща Охридската архиепископия в периода XII–XIII век.

Другояче стоят нещата със споменаването на Охрид у Асохик. Асохик завършва своята „Вселенска история“, когато България все още не е попаднала под ромейска власт, петнадесет години преди учредяването на българската Охридска архиепископия от император Василий II Българоубиец. Нима сведението за Охрид/Ихрит е късна интерполация?

Охрид се среща като *Ихрит* в изданието на староарменския текст на Карапет Шахназарян от 1859 г. и като *Йехрид* в парижкия ръкопис на акад. Бросе. В предговора към своето издание на староарменския текст Шахназарян отбелязва, че текстът е издаден по преписите, съхранявани в манастира „Свети Йоан Кръстител“ в Багхеш и в манастира „Татев“ в Сюник. Този от „Татев“ бил съвсем нов препис, от 1843 г. Степан Малхасянц, по чието издание от 1885 г. на староарменския текст на Асохик е направен и предложеният в тази статия превод, в своя предговор изброява 9 ръкописа, залегнали в подготвеното от него издание. Сред тях са тези от Багхеш и Сюник и парижкият ръкопис на акад. Бросе [Ասոխիկ, 1885, р. 16, 17]. В изданието си Малхасянц посочва и разночетенията в различните преписи. На страницата със споменаването на Ихрит под линия той дава единствено варианта от ръкописа на Бросе – *Йехрид*. Следователно почти невъзможно е споменаването на Охрид (Ихрит, Йехрид) да е по-късна преписваческа интерполация, примерно от XII–XIII век, когато вече вървял усилено процесът на сакрализация на Охрид и Охридската архиепископия, и впоследствие от този единствен препис интерполацията да се е размножила в оцелелите днес преписи на историята на Асохик. С други думи, Охрид (Ихрит, Йехрид) се е срещал още в оригиналния текст на арменския историк от 1004 г. и свързвайки го с епохата на Юстиниан I, Асохик „неправомерно“ е изпреварил с близо век началото на процеса на сакрализация на Охрид и Охридската архиепископия. Дали все пак не се натъкваме на почти невъзможна интерполация? Или „неправомерното изпреварване“ на Асохик не е единичен случай?

Във втората половина на горесцитирания откъс от историята на Никифор Григора се срещат някои наистина интригуващи твърдения:

„Подобно на скакалци или на някаква небесна мълния [българите – П.Г.] завзели Македония и съседна Илирия, доволни много от тамошните богатства. След време тяхна столица станал същият този град, който император Юстиниан почел като архиепископия и го нарекъл Първа Юстиниана, както вече казахме. След като името на народа се разпространило там и страната била назована България, а Първа Юстиниана била наречена Митрополия на България. Много по-късно император Василий Българоубиец след много сражения ги разбил напълно и ги покорил.“

¹⁴ Подобен анализ на изворовите данни и аргументация на реалната приемственост между Юстиниана Прима и Охридската архиепископия като пряк резултат от заселване на българи в Македония през V–VI век у [Голийски, П. 2014, с. 99–120].

Твърдейки, че Охрид станал столица на България, Никифор Григора явно е имал предвид преместването на столицата от Преслав в Охрид след 971 г. Григора обаче настоява, че Юстиниана Прима била преименувана в Митрополия на България *далеч преди* окончателното завоюване на България от Василий II. Това преименуване, ако се доверим на Григора, изглежда се е случило или в края на понтификата на патриарх Дамян, или в началото на патриаршеството на Герман, когато седалището на Българската патриаршия е преместено от Мизия в Македония. Тази „подранила“ самоидентификация с прочутата Юстиниана Прима е имала цел, аналогична с пропагандата на предстоятелите на Охридската архиепископия през XII–XIII век – църковна и оттам политическа еманципация от Константинопол, където от 971 г. гледали на България като на политически нелегитимна структура, разбунтувала се срещу законния си господар, василевса на ромеите.

Още по-странно изявление прави Теодор Валсамон в един откъс, който по неясна причина липсва в том 10 на „Гръцки извори за българската история“, но добросъвестно е преведен от Иван Снегаров още през 1919 г.:

„Отбележи от настоящата Юстинианова новела прономиите на архиепископа на България, защото този е архиепископът на Първа Юстиниана, отечеството на император Юстиниана. И България заради туй се нарича Юстиниана, че император Юстиниан е подчинил тази страна на царството на ромеите“ [Снегаров, И. 1919, с. 31].

И така, ако Никифор Григора загатва, че около 972 г. Охридската епископия (митрополия) е започнала да претендира за пряка връзка със старата Юстиниана Прима, то Теодор Валсамон настоява за още по-древна връзка между двете църкви, още от средата на VI век, когато император Юстиниан I подчинил България на ромеите. Вероятно подобен е смисълът и на твърдението в ползвания от Асохик по-стар източник, че Охрид (Ихрит) бил получен от император Юстиниан (Първи) като зестра.

Въпреки че лесно може да бъде обвинен в писане на небивалици, изглежда Валсамон стъпва на някакви известни по негово време сведения, сходни като смисъл например с една от приписките към среднобългарския превод на „Хроника на Константин Манасий“ от XII век, в която се съобщава, че българите започнали да завоюват „долната Охридска земя“ още отпреди времето на император Анастасий I (491–518 г.) [Константин Манаси, 1992, с. 123]. Нещо, още по-близо до написаното от Валсамон, съобщава около 545–547 г. в своята „Християнска топография“ Козма Индикоплевст. Той споменава за българи християни, намиращи се между Крайбрежна Дакия, Елада, Илирик и Далмация [Козма Индикоплевст, 2002, с. 31–32]¹⁵, тоест най-вероятно в провинция Втора Македония¹⁶. Следователно твърдението на Валсамон, че император Юстиниан I подчинил страната на българите, може да се разглежда като далечен отзвук от даването на статут на федерати на заселилите се в началото на VI век в Македония българи, с чиято християнизация след 535 г. се заела новоучредената архиепископия Юстиниана Прима.

Споменаването на Охрид от страна на Асохик като град, свързан с царуването на Юстиниан I, е третото сведение, подсказващо, че процесът на сакрализация на Охрид и тамошната църква, първоначално епископия, после патриаршия и накрая архиепископия, е започнал не през XI–XII век, а още в края на X век. Не е изключено обаче първите стъпки в тази посока да са предприети още в началото на X век и те да са свързани с огромното просветителско и християнизаторско дело на свети Климент Охридски, представено не само като боговдъхновено, но и като продължение на покръстването на македонските българи, започнало още в далечния VI век.

¹⁵ Сведението е поместено в съкратен вид в [Cosma Indicopleustes, 1954, с. 197].

¹⁶ Подробно за локализацията на тези българи християни у [Голийски, П. 2014, с. 104–108].

ЛИТЕРАТУРА/REFERENCES

Извори/Sources

Асохик, 1864 – Асохик. Всеобщая история Степ'аноса Таронского Асох'ика по прозванию писателя XI столетия. Переведена съ армянского и объяснена Н. Эминимъ. Москва, 1864. [Asoghik. Vseobshtaya istoria Step'anosa Taronskogo Asoh'ika po prozvaiyu pisatelya XI stoletia. Perevedena s armianskogo i obyasnena N. Eminimъ. Moskva, 1864.]

Мавроурбін Рагужского, 1722 – Мавроурбін Рагужского. Книга Историография. Собрана изъ многѣхъ книгъ историческѣхъ чрезъ господина Мавроурбина Архимандрита Рагужского. Переведена со италианского на руссiйского языка. Санктъ Питербург, 1722 [Kniga Istoriografia. Sobrana iz mnogih knig istoricheskikh chrez gospodina Mavrourbina Arhimandrita Raguzhskogo. Perevedena so italianskogo na rosiyskogo iazyka. Sankt Piterburg, 1722]. < <https://dlib.rsl.ru/viewer/01003341482#?page=305&view=list> > (accessible February 2021).

Козма Индикоплевст, 2002 – Козма Индикоплевст. Християнска топография. – В: Подбрани извори за българската история. Том 1. София: Тангра ТанНакРа ИК, 2002. [Cosma Indicopleustes. – Hristianska topografia. In: Podbrani izvori za bulgarskata istoria. Tom 1. Sofia: Tangra TanNakRa Publishing. 2002.]

Нил Доксопатър, 1970 – Нил Доксопатър. Редът на патриаршеските престоли. – В: Йордан Иванов. Български старини из Македония. София, 1970. [Nil Doksopater, Redat na patriarsheskite prestoli. In: – Yordan Ivanov. Bulgarski starini iz Makedonia. Sofia, 1970.]

Паисий Хилендарски, 1972 – Паисий Хилендарски. Славянобългарска история. София, 1972. [Paisiy Hilendarski. Slavianobulgarska istoria. Sofia, 1972.]

Константин Манаси, 1992 – Хрониката на Константин Манаси. София, 1992. [Hronikata na Konstantin Manasi. Sofia, 1992.]

Anonymi Chronographia, 1958 – Anonymi Chronographia. – В: Гръцки извори за българската история. Том 3. София, 1958 [Anonymi Chronographia. – In: Grutski izvori za bulgarskata istoria. Tom III. Sofia, 1958.]

Anonymi Chronographia syntomos. 1961 – Anonymi Chronographia syntomos. – В: Гръцки извори за българската история. Том 4. София, 1961. [Anonymi Chronographia syntomos. In: – Grutski izvori za bulgarskata istoria. Tom IV. Sofia, 1961.]

Cosma Indicopleustes, 1954 – Cosma Indicopleustes. Topographia Christiana.– В: Гръцки извори за българската история. Том 1. София, 1954. [Cosma Indicopleustes. Topographia Christiana.– In: Grutski izvori za bulgarskata istoria. Tom I. Sofia, 1954.]

Georgii Cedreni – Ioannis Scylitzae, 1965 – Georgii Cedreni – Ioannis Scylitzae. Historiarum Compedium. – В: Гръцки извори за българската история. Том 6. София, 1965. [Georgii Cedreni – Ioannis Scylitzae. Historiarum Compedium. – In: Grutski izvori za bulgarskata istoria. Tom VI. Sofia, 1965.]

Ioannis Zonarae, 1966 – Ioannis Zonarae. Epitomae Historiarum. Libri XVIII. – В: Гръцки извори за българската история. Том 7. София, 1966. [Ioannis Zonarae. Epitomae Historiarum. Libri XVIII. – In: Grutski izvori za bulgarskata istoria. Tom VII. Sofia, 1966.]

Nicephorus Gregoras, 1983 – Nicephori Gregorae. Historia Byzantina. – В: Гръцки извори за българската история. Том 11. София, 1983 [Nicephori Gregorae. Historia Byzantina. – In: Grutski izvori za bulgarskata istoria. Tom XI. Sofia, 1983]

Nicephorus Patriarch, 1960 – Nicephori Patriarche. Breviarium.– В: Гръцки извори за българската история. Том 3. София, 1960. [Nicephori Patriarche. Breviarium. – In: Grutski izvori za bulgarskata istoria. Tom III. Sofia, 1960.]

Notitia Tempore Isaurorum Scripta, 1960 – Notitia Tempore Isaurorum Scripta. – В: Гръцки извори за българската история. Том 3. София, 1960. [Notitia Tempore Isaurorum Scripta. – In: Grutski izvori za bulgarskata istoria. Tom III. Sofia, 1960.]

Pseudosynodus Photiana, 1961 – Pseudosynodus Photiana. Acta. – В: Гръцки извори за българската история. Том 4. София, 1961. [Pseudosynodus Photiana. Acta.– In: Grutski izvori za bulgarskata istoria. Tom IV. Sofia, 1961.]

Scriptor anonymus, 1964 – Scriptor anonymus.– В: Гръцки извори за българската история. Том 5. София, 1964. [Scriptor anonymus. – In: Grutski izvori za bulgarskata istoria. Tom V. Sofia, 1964.]

Theodoros Balsamon, 1980 – Theodori Balsamonis. – В: Гръцки извори за българската история. Том 10. София, 1980. [Theodori Balsamonis. – In: Grutski izvori za bulgarskata istoria. Tom X. Sofia, 1980.]

Theophanes Confessor, 1960 – Theophanis Confessoris. Chronographia. – В: Гръцки извори за българската история. Том III. София, 1960. [Theophanis Confessoris. Chronographia. – In: Grutski izvori za bulgarskata istoria. Tom III. Sofia, 1960.]

Ստեփանոսի, 1885 – Ստեփանոսի Տառնուեցոյ Ասողկան պատմութիւն տիեզերական. Ս. Պետերբուրգ, 1885. [Step'anosi Tar'onetsvoy Asoghgan patmut'iun tiezerakan. S. Peterburg, 1885.]

Դևոնդ, 1887 – Պատմութիւն Դևոնդեայ մեծի վարդապետի Հայոց. Ս. Պետերբուրգ, 1887. [Levond, 1887 – Patmut'iun Levondeay metzi vardapeti hayots. S. Peterburg, 1887.]

Публикации/Publications

Голийски, П. 2014. – Петър Голийски. Заселването на българите на Балканския полуостров IV–VII век. Том II (по исторически данни). София, 2014. [Petar Goliyski. Zaselvaneto na bulgarite na Balkanskia poluostrov IV–VII vek. Tom 2. (po istoricheski danni). Sofia, 2014.]

Златарски, В. 2007 – Васил Златарски. История на Първото българско царство. Том I. Част 1. Първо българско царство. Епоха на хуно-българското надмощие. Трето фототипно издание. София, 2007. [Vasil Zalatarski. Istoria na Purvoto bulgarsko tzarstvo. Vol. I. Part 1. Epoha na huno-bulgarsko nadmoshtie. Third phototype edition. Sofia, 2007.]

Златарски, В. 2007 а – Васил Златарски. История на Първото българско царство. Том I. Част 2. Първо българско царство. Трето фототипно издание. София, 2007. [Vasil Zalatarski. Istoria na Purvoto bulgarsko tzarstvo. Vol. I. Part 2. Purvo bulgarsko tzarstvo. Third phototype edition. Sofia, 2007.]

Снегаров, И. 1919 – Иван Снегаров. Охридската патриаршия. София, 1919. [Ivan Snegarov. Ohridskata arhiepiskopia. Sofia, 1919.]

Hoyland, R. G. 1997 – Robert G. Hoyland. Seeing Islam as Others Saw It. A Survey and Evaluation of Christian Jewish and Zoroastrian Writings on Early Islam. Princeton, New Jersey, 1997.